



אות

כתב עת לספרות ולתיאוריה

10 גיליון
2020 סתיו

עורכים מיכאל גלזומן, מיכל ארבל, אורי ש. כהן
חברי המערכת חן אדלסבורג, גיא ארליך, איל בסן
מערכת מייצגת מיה ברזילי, אדריאנה ג'ייקובס, אבנר הולצמן, חנה נוה, מנחם פרי, חנה קרונפלד,
ורד קרתי שם-טוב, נעמה רוקם, עוזי שביט
עריכת טקסט דינה הורביץ
עריכה גרפית מיכל סמוי-קובץ ויעל ביבר, המשרד לעיצוב גרפי באוניברסיטת תל אביב

על העטיפה: חן שיש, "אות 10", אקריליק על נייר, 2020

אות הוא כתב עת אקדמי שפיט היוצא אחת לשנה (שנתון) מטעם מרכז קיפ לחקר הספרות והתרבות העברית,
אוניברסיטת תל אביב
המאמרים המתפרסמים בכתב העת **אות** עוברים הליך שיפוט ומבוססים על כללי המחקר האקדמי

ISSN 2707-5680

© 2020 כל הזכויות שמורות למערכת אות, מרכז קיפ לחקר הספרות והתרבות העברית, בניין רוזנברג, אוניברסיטת תל אביב,
תל אביב 6997801

ot.kipp@gmail.com

הוצאת הקיבוץ המאוחד, ת.ד. 2104, בני ברק
נדפס ברפוס סדר צלם

לאחוז בסוד

בסטיאן רונגה

הפרגמנט של בנימין על החידה והסוד הוא עצמו חידתי למדי. כבר כותרת הפרגמנט "Über das Rätsel und das Geheimnis – כותרת המשאירה פתוחה את השאלה אם מילת היחס ("על") חלה רק על החידה, Rätsel (ואם כך, הפרגמנט עוסק בראש ובראשונה ובעיקר בצורת החידה ובזיקתה לסוד) או על החידה והסוד במידה שווה (ואם כך, הוא רק משווה את שני המושגים זה לזה). התרגום האנגלי, "Riddle and Mystery"¹, מכריע לטובת האפשרות השנייה ומעורר בקורא ציפייה למצוא בטקסט של בנימין מעין השוואה בין שני מושגים סימטריים.² ציפייה זו אינה מופרכת בקריאה ראשונה. אדרבה, נדמה כי הפרגמנט מאורגן לפי הניגוד בין החידה ובין הסוד ועומד על חסרונותיה של החידה, הנתפסת כמעין סוד לעתיד לבוא. אולם בשורות אלו אבקש להראות כי קריאה זו מפרשת שלא כהלכה את הכוונות האמיתיות של הטקסט של בנימין.

הקריאה המשובשת של הפרגמנט ככזה המציב השוואה בין חידה לבין סוד אינה נובעת רק מהכותרת הדו-משמעית אלא גם מראשיתו של הטקסט ומסופו. בנימין פותח את קו המחשבה שלו בהרהור שניתן בקלות לטעות ולהבינו כהערכה שלילית של החידה: דומה שהחידה היא תוצאה של ניסיון נואש למצוא דבר-מה סודי בחומרים ש"אינם טומנים בחובם דבר, לא כל שכן דבר-מה מיוחד",³ שהיא סוג של פסוודו-סוד שנידון להיכשל בניסיונו לעמוד בציפיות שסוד אמיתי עומד בהן.

1. Walter Benjamin, "Riddle and Mystery", trans. Rodney Livingstone, *Writings*, vol. 1, Harvard University Press, Cambridge, MA 1996, pp. 267-268
2. [וזאת בניגוד לתרגום העברי, השומר על דו-משמעות שבמקור, וראו לעיל, עמ' 161 (המתרגמת).]
3. מכאן ואילך, כל המובאות מתוך הפרגמנט של ולטר בנימין, "על החידה והסוד", נלקחו מתרגומה של טלי קונס, וראו לעיל עמ' 161-162.

השקפה זו, הממעיטה מערכה של החידה, עולה בקנה אחד עם היחס הדומיננטי לחידה בשיח הפילוסופי והספרותי בגרמניה במאה התשע עשרה. הגל, לדוגמה, מייחס את החידה לעידן בתולדות העולם שבו התיווך בין רוח לטבע עדיין אינו מוכרע ולכן על הרוח להילחם בכל כוחה על היכדלות מהטבע ועל כירור עצמיותה. עבור הגל, החידה אינה אלא הצעד הראשון להמשגת הסימבולי; הניסיון הראשון בהחלט למימוש ולביטוי של המצב שבו הופעתו של העולם אינה זהה למשמעותו – עולם שמשמעותו נעוצה, במובן-מה, מעבר להופעתו. שלגל שותף להשקפה הממעיטה מערכה של החידה. בפרגמנט מס' 96 מתוך "פרגמנטים ביקורתיים" הוא טוען כי על החידה להיות, לכל הפחות, מצחיקה, שאילולא כן, מרגע שנמצא לה פתרון היא מאבדת את כל כוחה.⁴ האפוריזם הזה הניב תוכנה חשובה הקשורה באפיסטמולוגיה של החידה. אכן, משעה שנפתרה, החידה עוברת "שינוי-צורה": מה שעד עתה נראה מבלבל או אפילו אירציונלי מתגלה כברור ואף כמובן מאליו. שלגל מתייחס לשינוי-צורה זה כשלילי בלבד. עבורו, הרגע של מציאת הפתרון אינו אלא רגע של אכזבה. כאשר בנימין כותב כי "מראית העין של הסוד לא תופר רק כל עוד הפתרון טרם נמצא", נדמה שהוא מאמץ את השקפתו של שלגל. נדמה שגם בנימין רואה בחידה מעין זיוף: כשהיא מגיעה היא נושאת עמה הבטחה של סוד, אבל משעה שבאה על פתרונה, היא מאבדת כליל את סודיותה.

לכאורה, העמדה השלילית כלפי החידה, הרואה בה חיקוי חסר ערך של הסוד, זוכה לאישוש בשורות האחרונות של הפרגמנט כאשר בנימין מעמיד ניגוד בין המושג העברי של השם כ"סוד", הנושא משמעות חיובית, לבין "הגרסה המיתית של השם כחידה שיש לפענחה". ההשוואה המפורשת הזאת מחזקת את הרושם שבנימין אכן רואה בחידה פסודו-גרסה של הסוד שאינה יכולה לעמוד בציפיות שהסוד יכול לעמוד בהן. אך קריאה צמודה מגלה כי הכוונה האמיתית של הטקסט אינה להציג את עליונותו של הסוד על פני החידה אלא להציג את החידה כצורה ספרותית שבכוחה לאחוז בסוד באופן מסוים וייחודי לה.

כדי להימנע מאי-הבנה של הכותרת יש להביא בחשבון שבנימין אינו משתמש במושגי החידה והסוד בדרך סימטרית.⁵ עבור בנימין, הסוד הוא פשוט עובדה – הוא בעולם, כפי שטוען גרשם שלום בשיחה עם תלמידו מוקי צור. החידה, לעומת זאת,

4. ובגרמנית: "Ein gutes Rätsel sollte witzig sein; sonst bleibt nichts, sobald das Wort gefunden ist"

5. גם הפסקה בסוף רשימתו, הדנה בשמות, אינה תומכת בקריאה כזאת, מאחר שהתפיסה העברית של השם כסוד אינה מוצבת בניגוד להשקפה האניגמטית של השם אלא בניגוד להשקפה המיסטית שלו.

היא הניסיון לאחוז בסוד תוך הצגת "הצד 'צופן הסוד'" של דברים ארציים ואירועים יומיומיים. אין להשוות חידה לסוד, שהרי הם אינם שייכים לאותו הסוג. הסוד הוא הסוד, והחידה היא דרך אחת להתמודד עמו. אם יש להשוות את החידה לדבר־מה אחר, יש להשוותה לניסיונות אחרים לייצוג הסוד, למשל לצורות הספרותיות של המשל או האנלוגיה. עם זאת, אין ספק שבנימין אינו מעוניין בהשוואה כזאת. בשום נקודה בטקסט הוא אינו מפנה לצורות מתווכות אחרות, פרט לחידה; והערכתו את החידה אינה שלילית בלבד, כפי שאבקש להראות כעת ביתר פירוט.

כל חידה מכילה שלושה יסודות שונים זה מזה: **תמונת החידה**, **תשובת החידה** ו**פתרון החידה**. תמונת החידה היא המונח הטכני לצורת הייצוג (gestalt) של החידה. אחת היא אם תמונת החידה מובאת במפורש, כשאלה (כמו בחירת הספינקס), או באופן מובלע – כל תמונת חידה מעלה שאלה שהאדם הניצב לפני החידה מתבקש להשיב עליה. **תשובת החידה**, לעומת זאת, אינה זהה ל**פתרונה**. תשובת החידה היא התרגום של תמונת החידה לדרך ביטוי מוסכמת. למרות העובדה שתשובת החידה מציגה ביטוי ניתן להבנה (בחירת הספינקס: "בן אדם"), בשעה שתמונת החידה מוגבלת לביטוי אניגמטי בלבד ("מי הוא זה שהולך בבוקר על ארבע רגליים, בצהריים על שתיים ובערב על שלושה?"), מושא ההתייחסות של התשובה לחירת הספינקס זהה לזה של תמונת החידה. אבל **הפתרון** של החידה מתייחס להיגיון של המיסטיפיקציה, כלומר כזה המכוון להצגה מעורפלת של הדברים. היגיון זה מונח ביסוד תמונת החידה, ויש בהכרח לזהותו כדי לתרגם בהצלחה את תמונת החידה לתשובת החידה. כדי להגיע לתשובת החידה יש להבין כי הזמנים השונים של היום מייצגים תקופות שונות בחיי אנוש ושהמילה "רגליים" מייצגת כל אמצעי תנועה. בלי לפתור את החידה, התשובה לא תימצא.

בנימין אינו רואה את המבנה המשולש הזה של החידה. הוא מבחין רק בין תמונת החידה לתשובת החידה. עם זאת, בכוחו לקבוע את דרכה הייחודית של החידה "לייצג" את הסוד: הסוד מיוצג כתשובה החסרה לתמונת החידה. את הרעיון המקורי הזה בנימין מתאר בדרך מורכבת למדי וטוען שיחסו של הייצוג צופן הסוד אל "צדם צופן הסוד של הדברים [...] הוא כיחסה של החידה לפתרונה". במילים אחרות, החידה חושפת את הסוד כדבר־מה שישנו שם מבלי להיות שם. לפיכך יהיה זה בלתי מדויק ואף מטעה לומר שהסוד "מיוצג" באמצעות תמונת החידה. כל ניסיון לייצג – קרי, להנכיח (re-present) את הסוד – נועד מראש לכישלון. הסוד לעולם אינו מופיע ככזה, הוא אינו לובש צורה ואינו מתגלם במראית־עין. הוא אינו מופיע אלא בסימנים וברמזים המעידים שהסוד אכן ישנו. החידה מסוגלת לאחוז בקיום הרפאים הזה של

הסוד. באמצעות בניית הסוד כנוכח-נעדר של תמונת החידה, היא מעוררת את הרושם שהסוד קרוב, אף על פי שלא כך הדבר.

בנימין טוען ש"מראית העין של הסוד לא תופר רק כל עוד הפתרון טרם נמצא". מרגע שנמצא הפתרון, האדם הניצב לפני החידה מבין כי יש לה תשובה מובנת מאליה וכי נוכחותו הנעדרת של הסוד לא הייתה הטרמה של הופעתו המלאה (משל היה הסוד פתרון החידה) אלא אשליה בלבד. תוכנה זו מאכזבת בהחלט. עם זאת, אין זו אכזבה "מוחלטת", כפי שבנימין מציין, מאחר שברגע שהאשליה הסובייקטיבית של הנוכחות הנעדרת של הסוד פגה, הכוונה האובייקטיבית שהחידה מכסה, כ"תנאי המקדים לו [לסוד], הבסיס שלו", נעשית גלויה לעין, כלומר מתגלה בתור הכוונה החותרת אל הבלתי ניתן לפתרון ("versteckte Intention aufs Unlösbar").

עבור בנימין, כל חידה היא פרי המצאה של מישהו שיש לו "כוונה מפורשת לקרב חפץ או מאורע איזשהם [...] אל ספרת המשמעות הסמלית". ברגע שמראית העין של הסוד נעלמת, הכוונה לאחוז במה שאינו ניתן לאחיזה נעשית גלויה. לפיכך, רגע מציאת הפתרון (Lösung) טומן בחובו גם גאולה (Erlösung). הכוונה לתפוס את הסוד, המוצא את ביטוי בהיגיון של המיסטיפיקציה שביסוד תמונת החידה, דועכת כאשר תשובת החידה ניתנת.

מכאן שהערכתו הכללית של בנימין את החידה רחוקה מלהיות שלילית. אמנם אין בכוחה של החידה "לייצג" את סודו של העולם, אבל אין לתלות בה את האשמה. אי אפשר להביא את הסוד לכלל ייצוג מאחר שאין לו צורה. הוא מופיע – אם הוא בכלל מופיע – בסימנים וברמזים המעידים על נוכחותו באיזשהו מקום. מצבו הקיומי הוא מצב הפנטום: הוא ישנו שם בלי להיות שם. לכן, את הסוד אי אפשר לייצג בדרכים ספרותיות אלא רק "באמצעות הפעולות שהישות החיה מבצעת". אולם צורות ספרותיות אחרות מאפשרות יותר מאחרות את ההתנסות הרוחנית הזאת הכרוכה בסוד – והחידה היא אחת מהן, כפי שמראה הפרגמנט של בנימין.

מאנגלית: דפנה שטרית